

мельних, водних, гірничих тощо.

Підстави припинення екологічних правовідносин, як вже зазначалось раніше, обумовлені різноманіттям цих правовідносин, що, в свою чергу, пов'язано з особливостями їх об'єктів, тому в межах однієї статті важко вичленувати всі існуючі проблеми припинення екологічних правовідносин. Виходячи з проблематичності аналізу всіх аспектів припинення екологічних правовідносин, у цій статті відбиті лише деякі питання законодавчого визначення підстав припинення таких правовідносин. Зазначена проблема потребує подальших досліджень припинення різних видів екологічних правовідносин як за загальними, так і за спеціальними підставами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров В.В. Экологическое право России: Учебник. -М.: БЕК, 1997. -557 с.
2. Екологічне право України: Підручник /За ред. В.К. Попова, А.П. Гетьмана. -Харків: Право, 2001. -479 с.
3. Попов В.К. Наукові основи екологічного законодав-

ства України // Вісник академії правових наук України. - 1995. -№ 4. -С.35-41.

4. Клоканова Л.Г. О концепции систематизации экологического законодательства // Экологическое право. - 2002. -№ 5. -С.35-38.

5. Кодекс України "Про надра" від 27.07.1994 р., № 132/94-ВР // ВВР України. -1994. -№ 36. -Ст.340.

6. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р., № 3852-ХП // ВВР України. -1994. -№ 17. -Ст.99.

7. Водний кодекс України від 6.06.1995 р., № 213/95-ВР // ВВР України. -1995. -№ 24. -Ст.189.

8. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р., № 2768-III // ВВР України. -2002. -№ 3-4. -Ст.27.

9. Закон України "Про оренду землі" від 6.10.1998 р., № 161-XIV // ВВР України. -1998. -№ 46-47. -Ст.280.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. -2003. -№ 11. -Ст.461.

11. Бринчук М.М. Экологическое право России (право окружающей среды): Учебник. -М.: Юристъ, 1998. -688 с.

Надійшла до редколегії 01.07.2004

КИРЕЕВА И.В. К ВОПРОСУ ОТНОСИТЕЛЬНО ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ОСНОВАНИЙ ПРЕКРАЩЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Рассмотрены некоторые положения действующего законодательства, касающиеся прекращения различных видов экологических правоотношений, предусмотренных поресурсовым законодательством. Проанализированы некоторые основания, закрепленные в Земельном, Водном и Лесном кодексах; предложены некоторые дополнения к действующему поресурсовому законодательству в части оснований прекращения отдельных видов природопользования.

KIREEVA I.V. TO THE QUESTION CONCERNING LEGISLATIVE DEFINITION OF SOME BASES OF THE TERMINATIONS ECOLOGICAL OF ECOLOGICAL LEGAL RELATIONS

Some positions of the current legislation concerning the termination of various kinds ecological legal relations, stipulated are considered by the legislation in the field of resources. Some bases fixed in Ground, Water and Wood codes are analyzed; some additions to working in the field of resources are offered to the legislation regarding the bases of the termination of separate kinds of wildlife management.

Я.М. КЛОЧКО

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК 347.963[343.148:504.05]

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ТА ПРОВАДЖЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуті основні питання, що заслуговують уваги прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів при призначенні та провадженні експертиз у справах про злочини проти довкілля.

Специфіка нагляду за розслідуванням злочинів проти довкілля обумовлена тим, що в процесі збору фактичних

даних, що складають предмет доказування по кримінальній справі, можуть бути використані спеціальні знання

самих різних галузей науки [1, с.71], а саме: біологічні, хімічні, ветеринарні, іхтіологічні, медичні, технічні та ін. Одним із ефективних засобів використання спеціальних знань є призначення експертизи, однак у слідчій практиці чимало випадків як несвочасного призначення, так і неякісного проведення експертних досліджень. Таке становище склалося внаслідок ряду причин. В одних випадках, у постанові про призначення експертизи неправильно формулюються питання, в інших – відсутні вказівки конкретних об'єктів дослідження, виявляється недостатність матеріалів, наданих експерту. У зв'язку з цим, актуалізується інтерес наглядю за дотриманням законів при призначенні та провадженні екологічних експертиз.

Питання підготовки і призначення експертиз по справах про злочини проти навколишнього середовища висвітлювалися О.П. Резваном, В.І. Рохліним, В.Х. Меркурісовим, М.О. Духно, Ю.Г. Коруховим та ін. [2, с.20; 3, с.56; 4, с.85]. Досліджень же, присвячених питанням прокурорського нагляду за призначенням та провадженням експертиз по розглядуваній категорії справ, немає.

У цьому зв'язку уявляється корисним виділити найбільш важливі питання, що заслуговують уваги прокурора, який здійснює нагляд за законністю призначення та провадження екологічних експертиз. Нагляд прокурора по розглянутій категорії справ складається в перевірці:

- 1) необхідності провадження експертизи;
- 2) своєчасності призначення експертизи;
- 3) дотримання процесуального порядку призначення і проведення експертизи;
- 4) правильності оцінки висновків експерта.

З огляду на те, що експертизи по справах про екологічні злочини відрізняються великим різноманіттям, і при цьому деякі з них не зустрічаються по іншим категоріям справ (наприклад іхтіологічна, гідрологічна й ін.) [2, с.17], слідчі часто не знають яка саме експертиза повинна бути призначена по обставинах конкретної справи. Тому прокурор, насамперед, перевіряє необхідність і правильність вибору тієї чи іншої експертизи.

При цьому слід зазначити, що при підготовці і призначенні експертиз слідчий зіштовхується з великим комплексом завдань, для вирішення яких потрібні спеціальні знання. У літературі до таких завдань відносять питання медичного і біологічного характеру (клінічна картина хвороби людини, тварин, риби; зміни екологічного стану навколишнього середовища та ін.); санітарно-гігієнічні питання (санітарний стан навколишнього середовища, характер порушень спеціальних правил санітарної гігієни) [3, с.5]. Таким чином, для того, щоб правильно вибрати потрібну експертизу найчастіше слідчий потребує допомоги фахівця. Тому, в необхідних випадках уявляється доцільним надання прокурором вказівок про використання допомоги фахівця при підготовці і призначенні експертиз.

Крім того, прокурор перевіряє, чи була призначена експертиза у випадках, зазначених у законі (ст.76 КПК України). Так, наприклад, для встановлення причин і характеру захворювання або загибелі людей, реальної погрози таких наслідків, виявлення обставин, що сприяли здійсненню злочину, призначається, як правило, судово-медична експертиза. С.А. Величкін також підкреслює важливість судово-медичної експертизи “для встановлення причин смерті людей, що настала у результаті спуску у

водойми неочищених відходів або викиду в повітря шкідливих речовин” [5, с.489].

Даний вид судової експертизи дозволяє одержати відповіді і на деякі інші питання, наприклад, про те, чи не є смерть потерпілого наслідком впливу шкідливих речовин промислового походження, яких саме, які шляхи попадання шкідливих речовин в організм потерпілого (інгаляційний, контактний, при вдиханні, через шкіру), чи являють небезпеку для здоров'я людей викиди в атмосферу кіптява та пилю, золи, газів і інших речовин у визначеній концентрації, у якій кількості і як вони діють на організм людини, чи дотримувалися санітарні правила експлуатації очисних споруджень та ін. [3, с.43; 6, с.218; 7, с.579].

Однією з найважливіших обставин, що заслуговує уваги прокурора, є своєчасне призначення і проведення експертизи. Як зазначає В.Х. Меркурісов, “своєчасно призначена та проведена експертиза може успішно вирішити причину забруднення, констатувати місце, час і безпосередню причину забруднення, встановити місце, час і безпосередню причину та з'ясувати причини її виникнення, допомогти слідчому чітко та кваліфіковано сформулювати пропозиції щодо усунення виявлених недоліків і т.д.” [4, с.45]. Діюче кримінально-процесуальне законодавство не встановлює, коли повинна бути призначена експертиза і разом з тим не допускає її призначення і проведення в стадії порушення кримінальної справи. Хоча саме у останньому випадку найбільш гостро виникає необхідність у застосуванні спеціальних знань. Встановлення ознак злочину без проведення експертизи найчастіше стає неможливим [8, с.91]. Тому метою призначення і провадження експертизи до порушення кримінальної справи є перевірка наявних даних про ознаки злочину з тим, щоб одержати міцну доказову базу для порушення кримінальної справи або для ухвалення аргументованого рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, що допоможе уникнути можливих порушень прав і гарантій особистості [9, с.28].

Підтримуючи позицію авторів проекту КПК, де передбачена можливість призначення експертизи для з'ясування обставин, необхідних для вирішення питання про порушення кримінальної справи, слід зазначити, що такими обставинами по справах про злочини проти довкілля можуть бути: безпосередня причина захворювання людей, загибелі риби, рослинності, тварин, ступінь забруднення, рівень перевищення гранично допустимих концентрацій та ін. Прокурор повинен орієнтувати слідчого на призначення насамперед, тих експертиз, що зможуть дати відповіді на зазначені вище питання (судово-медична, хімічна, ветеринарна, іхтіологічна), а також, простежити за тим, щоб на початковому етапі розслідування призначалися експертизи для вирішення питань, пов'язаних з спричиненням шкоди.

Кримінально-процесуальний закон встановлює порядок призначення експертизи. Так, відповідно до ч.2 ст.196 КПК України в постанові про призначення експертизи слідчий вказує питання, щодо яких експерт повинен надати висновок, об'єкти, що повинні бути досліджені, а також надає експертові необхідні матеріали.

Найбільшої уваги з боку прокурора заслуговує формулювання слідчим питань, що повинен вирішити експерт, оскільки від цього в значній мірі залежить результат експертного дослідження, що впливає на хід досудового слідства. Кримінально-процесуальний закон не містить

особливих вимог до складання питань (за винятком ч.2 ст.75, яка передбачає те, що питання, які ставляться експертів, не повинні виходити за межі його спеціальних знань). Однак аналіз прокурорської і судової практики свідчить про те, що в багатьох випадках слідчі допускають помилки при формулюванні питань. При цьому прокурор повинен враховувати, що найбільш поширеними помилками є: постановка питань, які не потребують спеціальних пізнань і невідповідність характеру питань призначеній експертизі. Так, наприклад, найчастіше перед експертом ставиться питання про те, хто несе відповідальність за порушення природоохоронних правил, допущених у даному випадку. Тоді, як відповідальність за дотримання екологічних правил покладається на конкретних осіб наказом керівника підприємства, або вона передбачається в посадових інструкціях і, таким чином повинна з'ясуватися слідчим шляхом огляду і долучення до справи відповідних документів або їх копій [10, с.76].

Перевіряючи постанову про призначення експертизи, прокурор звертає увагу як і на те, наскільки повним є перелік питань, наскільки повно і правильно сформульовані самі питання, подані на вирішення експертів, тому що від цього залежить вичерпний характер експертного дослідження, так і на те, щоб питання були продиктовані дійсною необхідністю, а не ставилися про усяк випадок. Крім того, питання повинні бути зрозумілими, точними, ясними, чіткими.

Для того, щоб не допускати подібних помилок принципово важливим при постановці питань є використання допомоги фахівця, який і буде виконувати консультаційну функцію.

Ефективність та результативність експертних досліджень в значній мірі залежить від об'єктів дослідження, а також матеріалів, що надаються для ознайомлення експертів. Досліджуючи це питання, Романюк Б.В. правильно зазначає, що всі об'єкти, які направляються на експертизу, мають бути обов'язково детально оглянуті слідчим, а при необхідності – із залученням відповідних спеціалістів і використанням науково-технічних засобів. Експерту для ознайомлення треба надавати лише окремі матеріали кримінальної справи або їх копії, що мають безпосереднє значення для експертного дослідження [11, с.27-28]. Матеріали кримінальної справи звичайно містять різну інформацію, що характеризує подію злочину. Тому, основною тактичною задачею слідчого при підготовці до призначення експертизи є правильне визначення змісту вихідної інформації [3, с.9].

Аналіз слідчої практики свідчить, що дуже часто матеріалів, поданих на експертизу, недостатньо для її якісного проведення. Таким чином, прокурор повинен перевірити, чи залучені до справи всі необхідні для повного й об'єктивного висновку матеріали, якими є: протокол огляду місця події з додатком планів, схем, фотографічних знімків об'єкта до і після забруднення, виписки з нормативних актів, що регламентують використання й охорону водних ресурсів; схеми каналізування, очищення стічних вод підприємства; речові докази; протоколи допитів очевидців забруднення, потерпілих, підозрюваних. Можуть бути представлені й інші матеріали і документи.

Очевидно, що прокуророві належить особлива роль і в забезпеченні прав обвинуваченого на досудовому слідстві. Тому, перевіряючи законність призначення експертизи,

прокурор обов'язково звертає увагу на те, чи був обвинувачений ознайомлений з постановою про призначення експертизи і чи роз'яснено йому права, передбачені ст.197 КПК України. При цьому, дуже часто права обвинуваченому фактично не роз'яснюються, а просто перелічуються. Тому, уявляється доцільним особиста участь прокурора при роз'ясненні обвинуваченому його прав. Особливої уваги з боку прокурора заслуговує заява обвинуваченим клопотання про призначення нової або додаткової експертизи (п.7 ст.197 КПК). В разі відмови слідчого в його задоволенні прокурор повинен ретельно перевірити мотиви такої відмови.

Для ефективного розслідування екологічних злочинів є важливою і правильна оцінка слідчим висновку експерта. Аналізуючи експертне дослідження, слідчий повинен переконатися в тому, що висновки експерта не суперечать фактам, викладеним у дослідницькій частині висновку, або іншим доказам, відповіді на поставлені слідчим питання сформульовані чітко й однозначно і, нарешті, у тім, що висновок складений без порушень вимог кримінально-процесуального закону. При цьому, процесуальні порушення є суттєвими, якщо вони фактично відобразились на повноті, всебічності експертного дослідження, об'єктивності і обґрунтованості висновків, а також і ті, котрі не вплинули на обґрунтованість висновків експерта, але відносяться до найважливіших моментів, пов'язаних з призначенням і проведенням експертизи [12, с.27].

Оцінка висновку експерта включає і перевірку повноти дослідження. Так, наприклад, якщо була можливість запобігти загибелі риби, але вона все ж таки наступила, експерт повинен відповісти, чому так відбулося, інакше експертне дослідження буде неповним, і в цьому випадку прокурор повинен перевірити, чи була призначена додаткова експертиза. Прокуророві треба враховувати, що правильну та об'єктивну оцінку висновку експерта слідчий може дати лише тоді, коли він має достатній практичний досвід роботи з розслідування цієї категорії справ та необхідний рівень спеціальних знань, що застосовувались експертом [11, с.49].

Таким чином, хоча і оцінка експертного дослідження є прерогативою слідчого, прокуророві важливо переконатися в об'єктивності такої оцінки, а в необхідних випадках й дати вказівки слідчому про допит експерта для роз'яснення або доповнення висновку.

Враховуючи те, що при призначенні даного роду експертиз слідчі дуже часто допускають помилки, ефективність прокурорського нагляду залежить від того, наскільки своєчасно прокурор перевіряє матеріали про призначення тієї чи іншої експертизи, знайомиться з висновком експерта.

Також слід зазначити, що для забезпечення кваліфікованого призначення та провадження екологічних експертиз по справах про злочини проти довкілля прокурор, який здійснює нагляд повинен постійно орієнтувати слідчого на вивчення спеціальної літератури, нормативних актів, консультації з спеціалістами. Тобто процесуальна діяльність прокурора повинна поєднуватись з консультаційною. Прокурор може допомогти слідчому вирішити питання стосовно того, яку саме експертизу йому необхідно призначити, скласти постанову про призначення експертизи та сформулювати питання, визначити необхідні матеріали для провадження експертизи, а також до-

помогти з вибором експерта та експертної установи. Вважаємо, що одним з найважливіших напрямків в цій сфері є подальша розробка методичних рекомендацій по удосконаленню прокурорського нагляду за законністю призначення та провадження експертиз в справах про злочини проти довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ермаков В.Д., Жевлаков Э.Н., Кудрявцев Е.С. и др. Экологические преступления в России и прокурорский надзор в сфере охраны окружающей среды: Методическое пособие /Под общ. ред. В.Д. Ермакова. -М.: Анкил, 1996. -96 с.
2. Духно Н.А., Корухов Ю.В. Расследование экологических преступлений: Лекция. -М.: Юрид. ин-т МИИТа, 2001. -20 с.
3. Резван А.П. Подготовка и назначение экспертиз по делам о загрязнении водоемов и воздуха: Учебное пособие. -Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1982. -56 с.
4. Меркурисов В.Х. Расследование и предупреждение преступлений, связанных с загрязнением водоемов и воздуха: Учебное пособие. -М.: ВЮЗИ, 1987. -85 с.
5. Криминалистика: Учебник /Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. -СПб.: БЕК, 1995. -525 с.
6. Экологические преступления: квалификация и ме-

тодика расследования /Под ред. В.Е. Коноваловой, Г.А. Матусовского. -Х.: ИМП «Рубикон», 1994. -228 с.

7. Криминалистика: Учебник /Под ред. И.Ф. Пантелеева, И.А. Селиванова. -М.: Юрид. лит. 1993. -592 с.
8. Ревака В. Значення спеціальних знань для провадження у кримінальній справі // Вісник прокуратури. -2003. -№ 3. -С.89-92.
9. Францифанов Ю., Николайченко В., Громов Н., Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела // Российская юстиция. -1999. -№ 3. -С.28.
10. Селиванов Н.А., Скоромников К.С. Расследование преступных загрязнений природной среды: Учебное пособие. -М., 1994. -103 с.
11. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві. -Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /НАВСУ. -К., 2002. -210 с.
12. Головченко Л.М. Особливості оцінки експертизи на стадії її використання // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы: Сб. научн.-практ. материалов (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С. Бокариуса) /М-во юстиции Украины, Харьк. ин-т судебных экспертиз. -Х.: Право, 1998. -304 с.

Надійшла до редколегії 01.07.2004

КЛОЧКО Я.Н. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОВ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ И ПРОИЗВОДСТВЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ

Рассмотрены основные вопросы, заслуживающие внимание прокурора, осуществляющего надзор за соблюдением законов при назначении и производстве экспертиз по делам о преступлениях против окружающей среды.

KLOCHKO YA.N. DIRECTORATE OF PUBLIC PROSECUTIONS OVER LAW COMPLIANCE IN ASSIGNING AND CARRYING OUT ECOLOGICAL EXAMINATIONS

Primary questions that merit attention of a public prosecutor that maintains directorate over law compliance in assigning and carrying out examinations in crimes against environment.

УДК 343.372(477)

В.П. КОЗИРЄВА

Національна академія державної податкової служби України

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ МАЙНОВИХ ПОКАРАНЬ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Розглянута практика застосування у національному законодавстві майнових покарань.

Одним із завдань, яке стоїть перед нашим суспільством, є ефективна протидія злочинним посяганням. Вирішальним напрямом в цій сфері виступає запобігання злочинності в державі, тому назріла потреба більш ефективно використовувати всі передбачені законом можливості профілактики правопорушень, в тому числі і кримінально-правові санкції.

Питання застосування майнових покарань досліджувались такими вітчизняними і зарубіжними вченими, як П.П. Андрушком, Ю.В. Олександровим, М.І. Бажановим, Л.В. Багрій-Шахматовим, М.Й. Коржанським, П.С. Ма-

тишевським, В.В. Сташисом, С.С. Яценком, В.М. Веселовою, Р.А. Гюльалієвою, В.Н. Дерендяєвим, В.К. Дуюновим, Ю.М. Загудаєвим, Н.П. Лумповою, І.Л. Марогуловою.

У цій статті ми спробуємо розглянути питання ефективності застосування у національному законодавстві майнових покарань. Думки, що слід розуміти під ефективною правовою нормою взагалі та ефективною кримінальною покаранням зокрема, є в юридичній літературі дискусійними. Але ми підтримуємо тих авторів, за котрими ефективність правових норм може бути визначена як